

Lillhärjåbygget

Restaurering av Farfarsladan
och kokhuset, 2008

Lillhärjedalen 1:1, Lillhärjå socken, Härjedalens kommun

Martina Berglund

RAPPORT – JAMTLI 2009:6
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2009

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Fönster på kokhusets C-vägg (neg nr 08M07/12), Farfarsladans A-D-hörn (digital bild nr 7173) och Farfarsladan med rävfällan (digital bild nr 7169).

Foto: Martina Berglund och Sara Höglund, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	4
KARTA	5
SITUATIONSPLAN	6
HISTORIK	6
MILJÖBESKRIVNING	7
ANTIKVARISKT RESONEMANG	7
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR	8
BYGGNADSBESKRIVNING	9
FARFARSLADAN	9
<i>Uppgifter om konstruktion</i>	10
<i>Beskrivning av utförda åtgärder</i>	10
KOKHUSET	15
<i>Uppgifter om konstruktion</i>	16
<i>Beskrivning av utförda åtgärder</i>	16

Inledning

Lillhärjåbygget är ett fjälljordbruk som ligger mellan Lövnäsullen och Bränden i sydvästra Härjedalen, nära den norska gränsen. På inägorna finns ett 20-tal byggnader. Även fäboden Hackåsvallen brukas, samt flera utspridda lador. Lillhärjåbygget är ett kulturresevat sedan 2002 och är länets första kulturresevat. Syftet med resevatet är att bevara landets sista, i väglöst land, liggande fjälljordbruk med fäboddrift.

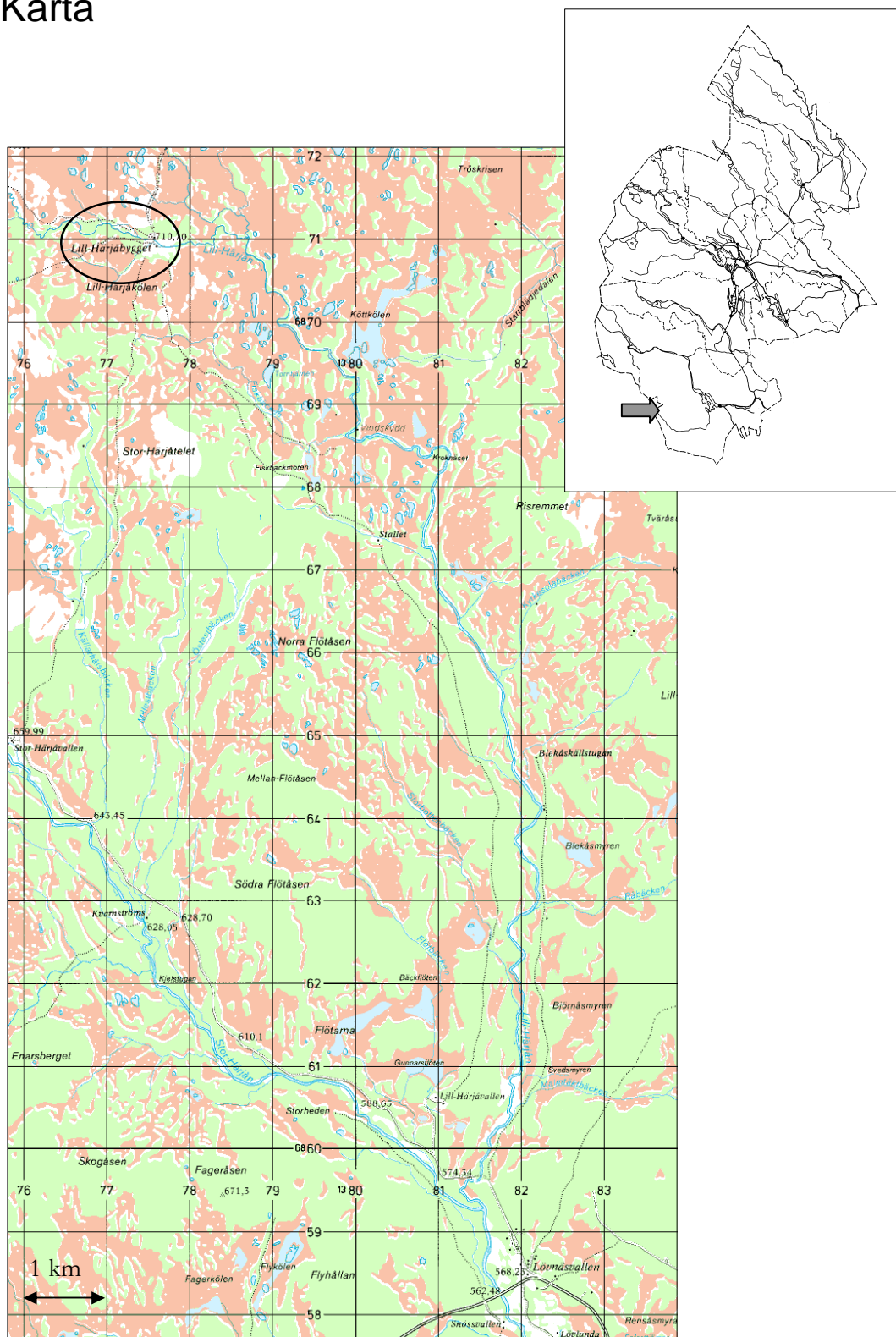
Arbetet med restaureringen av Farfarsladan och kokhuset har utförts under 2008. 2001 gjorde Jamtli ett åtgärdsförslag för ett flertal av byggnaderna. Restaureringen av både Farfarsladan och kokhuset har följt detta förslag tillsammans med kompletterande minnesanteckningar daterade 2007-11-29 respektive 2008-03-05. Syftet med projektet har varit att skapa förutsättningar för att bedriva kulturturism inom kulturresevatet.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Svante Freij, Christina Persson och Martina Berglund, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läsmuseets arkiv. Filmerna har nummer: 2008M007, 2008M036, 2008M056 och 2009M043.

Östersund den 16 december 2009

Martina Berglund
Antikvarie

Karta

Situationsplan

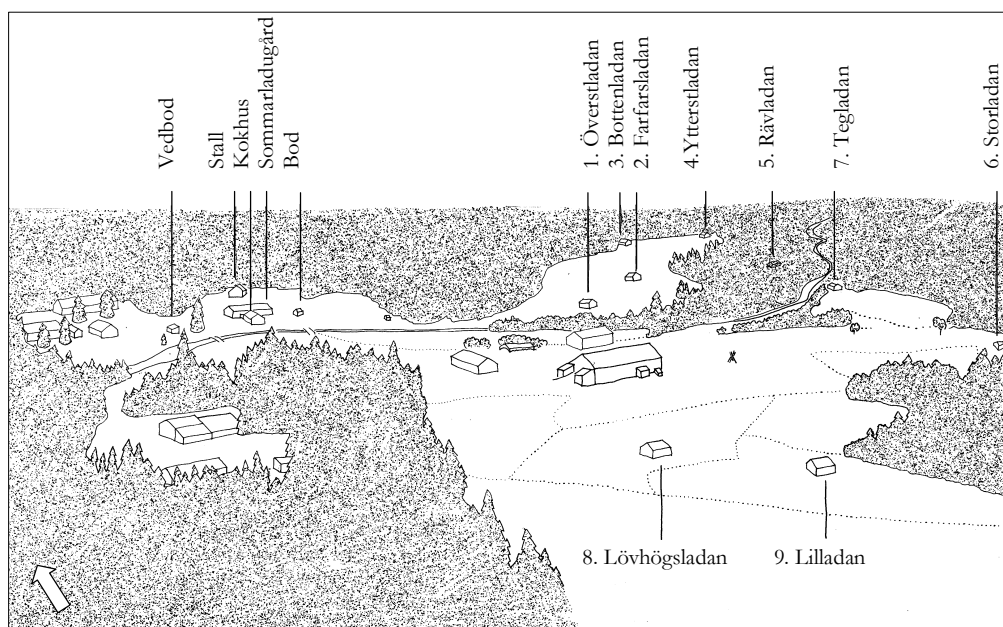

Bild 1. Värfåbod och lador på inägor. Principvy, Sara Höglund 2000.

Historik

Idag brukas Lillhärjäbygget av systrarna Ann Eriksson och Eva Eriksson och deras familjer. Fram till i början av 2000-talet sköttes gården av Karin, Anns och Evas mor, och Karins sambo Sture. Det var förfäderna till Karin som i mitten på 1800-talet började bryta mark vid Lillhärjån. Olof Eriksson och Karin Kjelsdotter från Sunnanå blev ägare till skattehemmanet i Lillhärjådalen år 1874.

I början av 1900-talet slogs årligen all slättermark där det fanns lador. De slättermarker där vinterhässjor nyttjades slogs vartannat år. Det ena året slog man uppströms gården och det andra nedströms. Än idag drivs gårdens jordbruk traditionellt, d v s i form av odling, slätter, fritt skogsbete och fåboddrift. Ladorna på inägorna nyttjas årligen för att förvara vinterfodret medan utmarksladorna inte används.

Farfarladan är en timrad lada med spåntak. Spånet är samma generation som Överstladan som ligger strax intill, handspräckt och en gång målat med faluröd slamfärg. Karins morfars far Ol-Ersa har byggt ladan och den är uppkallad efter honom. Årtalet 1886 står skrivet med faluröd färg på D-väggen. En rävfälla byggdes på ladan på 1970-talet, vilken också mestadels användes under denna tid.

Kokhuset är en timrad stuga och källare tidigare målad med faluröd slamfärg. Enligt berättelsetraditionen byggdes eller flyttades huset hit någon gång runt 1840 då Schwölö-Erik brukade nybygget.

Huset består av en timrad stugdel och en timrad källare. Gamla spår från en ytterdörr finns på syllan på stugans B-vägg. "EHS 1881" står inristat på stugan. Stugan bör dock vara äldre än så. Ovanför källardörren står året "1816" inristat. Panelen utanför källaren är en stående lockpanel där locken utgörs av bakar. Husets nuvarande ytterdörr byggde Sture sommaren 2000 och utformningen är inspirerad av Benladans dörr.

Kokhuset används fortfarande när man vidareförädlar gårdens mjölk till ost och smör och i källaren/svalen förvaras mejeriprodukterna. Kokhuset används också när besökare/turister kommer till gården. Vid den öppna spisen serveras då kaffe med dopp. Det går även att övermatta i stugan sommartid.

Miljöbeskrivning

Gården är belägen 710 meter över havet och är omgiven av vidsträckt myrmarker med Vedungsfjället och Milstenshåga i väster. Till gården går man på stigar från Bränden eller Stor-Härjävallen.

Antikvariskt resonemang

Målsättningen med en upprustning av gårdens byggnader är att slå vakt om anläggningens nuvarande karaktär.

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitnings-skador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens

fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omDispositioneringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

I följande beskrivning av utförda arbeten utgår märkningen från vägg A som är vägg med huvudingång. Därefter märks väggarna medsols med B, C och D. Mellanväggar märks E o s v. Syllstockarna får nummer 1 och på övriga stockar fortsätter numreringen uppåt. Tredje stocken nedifrån på ingångsväggen får alltså beteckningen A3.

Byggnadsbeskrivning

Farfarsladan

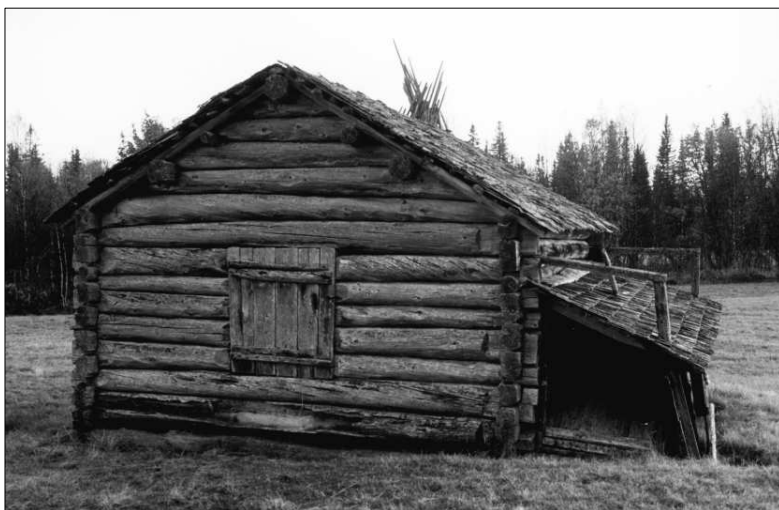

Bild 2. Farfarsladan år 2000 (neg nr JLM 00M042/8).

Bild 3. Farfarsladans rävfälla år 2000 (neg nr JLM 00M042/11).

Uppgifter om konstruktion

Grund: Marksten

Antal stockar i långvägg: 9   **i gavelvägg:** 14

Lägsta stocken i: gavelvägg

Timmer & knut: Rundtimmer, rak dubbelhaksknut, $142/6=24$ cm.

Bottenbjälklag: Golv av $\frac{1}{2}$ -klov med runda sidan upp. Tidigare upplagda på A1 och C1, numera ligger golvet på 2 åsar.

Nuvarande takkonstruktion: 1 mittås och 2 sidåsar/takfall. Spräckt spån.

Tidigare takkonstruktion: ?

Beskrivning av utförda åtgärder

Timmer

A-vägg   A1, A2 och A3 var rötskadade och har bytts i sin fulla längd (se bild 4).

B-vägg   B1, B2, B3 och B4 var rötskadade och har bytts i sin fulla längd.

C-vägg   C3 och C6 hade lösa knutskallar, vilka har satts fast igen. C7, C8 och C10 har bytts i sin fulla längd (se bild 5).

Bild 4. A-vägg (neg nr 08M036/19).

Bild 5. C-vägg (neg nr 08M036/25).

- Grund** Marken hade dålig bärighet och knuten AD var nedsjunken. Grundstenarna har därför justerats, marknivån har sänkts och byggnaden har riktats.
- Virkesupplag** Ett behov fanns av ett hässjevirkesupplag och ett nytt sådant tillverkades därför med upplaget på Överstlidan bredvid som förlaga. Upplaget är placerat på B-vägg och har integrerats med ladans tak genom att detta har förlängts med 4 st rafter. Ovanpå dessa finns taktro och spån. Taket hålls uppe av 4 st lodräta stockar placerade i en syllstock längs B-vägg. På kortsidor har två stockar delvis ihoptimrats med vägg. Ca 1 m upp bildar horisontella träbalkar instuckna mellan timret, en hylla för slanorna (se bild 6).
- Tak** Rötskadad taktro har bytts ut, 1 st mot D-vägg. Nytt spåntak har lagts på hela taket (se bild 9). Spån till omläggningen fanns framtaget sedan ett tidigare projekt.

Bild 6. Det nya virkesupplaget vid B-vägg (neg nr 08M036/21).

Rävfällan Alla 4 st golvvåsar har bytts ut. När dessa skulle demonteras, revs några golvbrädor med. Dessa var för dåliga för att sätta tillbaka och byttes därför ut. 4 st är bytta mot C och 6 st är bytta mot A.

I hörnet AD har en av hörnstolparna skarvats ca 24 cm. Skadad taktro, 4 st, har bytts.

De två stolparna i rävfällan stack upp genom taket. Stolparna var där halvade med ca 50 cm ovan taket (se bild 7 och 8). På ett foto från den bebyggelsehistoriska dokumentationen år 2000, sitter brädor horisontellt ut från D-vägg och vilar på stolparna (se bild 2 och 3). Eventuellt har denna anordning använts för förvaring. De glipor som bildas mellan stolpar och takspån gör dock att vatten rinner ner där. Eftersom konstruktionen inte längre används och då denna var skadlig för byggnaden beslutades att kapa av stolparna och lägga takspån över.

Bild 7. Rävfällan sedd från vägg A. Här syns också de halvade stolparna ovan taket, vilka nu har tagits bort (neg nr 08M036/28).

Bild 8. Rävfallan (neg nr 08M036/27).

Övrigt Ställningen att luta hässjevirket mot vid C-vägg har skarvats ca 20 cm mot mark. Detta var vid besiktningen ännu inte utfört.

Bild 9. Hela ladans tak lades om med nytt spån (neg nr 08M036/17).

Kokhuset

Bild 10. Kokhuset sett från öster, år 2000 (neg nr JLM 00M043/22).

Bild 11. Kokhus och källare, år 2000 (JLM 00M043/26).

Uppgifter om konstruktion

Grund: Kallmur

Antal stockar i långvägg: 10 (urspr. 11)

i gavelvägg: 6

Lägsta stocken i: gavelvägg

Timmer & knut: Bilat timmer med långdrag. Fasad mitthalsknut, 127/6=21 cm. Faluröd slamfärg.

Bottenbjälklag: AC-riktning.

Nuvarande takkonstruktion: 1 mittås och 2 sidåsar/takfall. Två åsar i AC-riktning inne i kokhuset. 8 rafter/takfall av plank, 7,5 x 14 cm & rundvirke diam. 11 cm. Rotning 25 x 100 cm, cc- 20 cm. Ytterst gråmålad pannplåt. Takfot & taksprång: 60 cm. Vindskivor profilerade vid takfot, 1,7 x 19 cm. Fotbräda 1 x 5".

Tidigare takkonstruktion: Plåten lades på 1960-talet. Oklart vilken ursprunglig taktäckning huset har haft.

Övrigt: Spismur i AD-hörn av natursten.

Beskrivning av utförda åtgärder

Flera av kokhusets timmerstockar var i dåligt skick och även invändigt fanns behov av åtgärder. I åtgärdsprogrammet från 2001 angavs två alternativ, där alternativ 1 i väntan på åtgärder endast innebar brädfodring av C-väggen och knutlådor på alla knutkedjor, då skadorna inte ansågs vara akuta. När restaureringen blev aktuell var det dock nödvändigt att följa alternativ 2 och åtgärda skadorna i konstruktionen för att göra huset funktionsdugligt. Innan arbetena påbörjades demonterades all fast inredning.

Grund Innan arbetet påbörjades hade redan en dränering lagts under källargolvet och ett stengolv lagts istället för de lösa brädorna som tidigare låg direkt på jorden.

Golv Källarens golvbrädor har bytts mot ett stengolv (se ovan).

I svalen finns en gjuten trappa mot kokhusets A-vägg. Denna var gjuten mot A1 vilket hade orsakat rötskador i denna. Trappsteget kapades därför 5 cm mot A-vägg och har även kapats 5 cm mot E-vägg för att inte ligga an mot timret (se bild 12).

Vid utrymmet till höger om dörren in till kokhuset låg ett trägolv direkt på marken som blivit rötat. Där har marken grävts ur och nya golvåsar lagts. Nytt golv har lagts i riktning B-D.

Bild 12. Trappsteget har kapats mot A- och B-vägg (digital pict 1734)

Timmer

A-vägg

A1 har bytts i sin helhet. Ett avsteg från åtgärdsprogrammet gjordes i och med att även A2 ilagats ca 1 m vid AD-knut (se bild 15).

B-vägg

B1 har ilagats mot A-knut (se bild 13).

Till vänster om ingången till svalen, bakom den stående lockpanelen fanns en timmerstock som varken var halvad med B1 eller stocken som låg som tröskel och vidare till höger om dörren. Således låg tre separata stockar längs denna sida. Timmerstocken vid dörren var väldigt lös och något rötangripen längst ut. För att öka byggnadens hållfasthet byttes de två stockarna vid svalen ut till en. Dock halvades inte denna med B1 för att intrycket av två separata sammanbyggda byggnader skulle behållas.

C-vägg

C1 har bytts i sin helhet. I den utbytta stocken fanns ett gammalt myrbo. Även C4 och C5 har bytts i sin helhet. C6 och C9 har ilagats (se bild 13).

D-vägg

D1 har bytts i sin helhet. Enligt det uppdaterade åtgärdsförslaget skulle även D2 och D3 ilagas eller bytas, men detta ansågs inte nödvändigt och genomfördes därför inte. Även källarens D1 har bytts i sin helhet, vilket är ett avsteg från åtgärdsförslaget (se bild 14 och 15).

Bild 13. Utbytta stockar och lagningar på B- och C-vägg (neg nr 08M056/06).

Bild 14. Utbytta stockar på D-vägg och källare (neg nr 08M056/18).

Bild 15. Lagningar på D-vägg. Här syns även A-väggens lagningar (neg nr 08M056/20).

Tätning Mellan stockarna har slanor av undertryckta granar (spögranar) använts för tätning. Där stockarna har bytts har komplettering skett med nya slanor av undertryckt gran.

Fönster Kokhusets tre fönster var bytta i modern tid. Hela karmen hade satts in i den äldre karmen med gullfiber som tätning runt. Där hade det trängt in fukt och fönstren hade börjat bli angripna av röta. Daniel Åkerman tillverkade nya fönster med den bevarade äldre fönsterbågen i svalen och äldre bilder som förlagor.

På C-vägg fanns ett fönster med två lufter. Tidigare bestod fönstret av endast en luft. Tanken var att vid restaureringen återställa detta mindre fönster, men på grund av behovet av ljusinsläpp beslutades att ett större enluftsfönster skulle tillverkas istället (se bild 17). Nya enluftsfönster sattes också in på B och C-vägg (se bild 16).

Bild 16. Nyttillverkat fönster på D-vägg (neg nr 08M056/22).

Bild 17. Nyttillverkat fönster på C-vägg (neg nr 08M056/23).

På insidan av D-vägg fanns ett fönsterfoder bevarat, vilket användes som förlaga för nya foder till övriga fönster invändigt (se bild 18 och 19).

De utvändiga fodren bestod av nyare foder, troligtvis från 1980-tal. Dessa var profilerade på ett sätt som inte stämde med huset i övrigt. Det beslutades därför att nya enklare foder skulle tillverkas med fodren på sommarladugården bredvid som förlaga.

Nya gåtar har tillverkats till fönstret på C-vägg.

Väggar

I kokhuset var väggarna pappspända och pappen var på väg att ramla ner på flera ställen. Ny papp sattes därför upp i hela rummet, lika som tidigare (se bild 18 och 19).

Bild 18. Ny papp och fönsterfoder till de nya fönstren sattes upp (neg nr 08M056/14).

Bild 19. De nya fönsterfodren tillverkades med fodret på D-vägg som förlaga (neg nr 08M056/17).

Avvattning Nya hängrännor av trä har tillverkats och satts upp vid takfallen på A- och C-vägg. Dessa hålls uppe av självväxta krokar som har spikats på taktassarna.

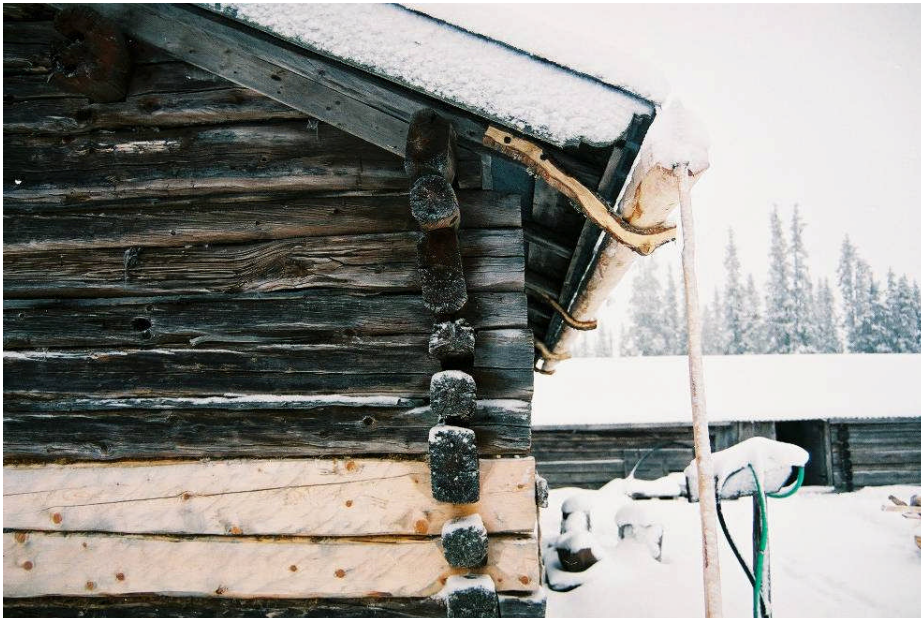

Bild 20. Den nya hängrännan på A-vägg (neg nr 09M043/26).

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2009

ISSN 1654-2045

- 2009:1 Arkeologisk förundersökning – Schaktkontroll i anslutning till fornlämningar 49, hög, samt 235, fossilåker, i Frösö socken
Amanda Jönsson
- 2009:2 Löfsåsen. Skadekartering samt arkeologisk undersökning vid fornlämning nr 258, fossil åker, i Brunflo socken 2008
Amanda Jönsson
- 2009:3 Sörgården – Antikvarisk kontroll vid restaurering av mangårdsbyggnad 2004–2007
Olof Edin
- 2009:4 Sommarhagen – förslag till förnyelse
Ove Hemmendorff
- 2009:5 Brunflo ställverk – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2008
Olof Edin
- 2009:6 Lillhärjåbygget – Restaurering av Farfarsladan och kokhuset, 2008
Martina Berglund